

Sözlü Türk Şiiri

İslâmiyet öncesi sözlü Türk şiiri hakkında elimizdeki bize ait yegâne kaynak, İslâmlıktan sonra yazılmış bulunan Dîvânü Lûgati'-t-Türk'tür. Bu eserdeki şiirlerin hiçbirinin şairi belirtilmemiştir. Bunlardan bir kısmı belli şairler tarafından yazılmış olsa bile Dîvânü Lûgati'-t-Türk'teki şiirlerin büyük çoğunluğunun anonim olduğu, halk arasında sözlü olarak yaşadığı ve Kâşgarlı Mahmud tarafından halktan derlendiği muhakkaktır. Büyük çoğunluğu 4+3=7 ve 4+4=8'li hece vezniyle yazılan ve koşma tarzında kafiyelenen dörtlüklerden oluşan bu şiirler, şüphesiz 11. yüzyıldan çok önceki Türk halk şiirinin özelliklerini taşımaktaydılar. Konuları dolayısıyla 11. asra ait olduğu anlaşılan bazı savaş şiirleri dışındaki şiirlerin, özellikle baharı ve tabiatı tasvir eden ve Türk bozkır yaşayışını anlatan şiirlerin doğrudan doğruya, Türklerin Müslüman olmadan önceki devirlerine ait olduğu düşünülebilir. Alp Er Tonga'ya ait dörtlükler ise Türk şiirinin belki de en eski örneğidir. İslâmiyet'ten önceki sözlü Türk şiirinin özelliklerini yansıtan bu şiirler Dîvânü Lûgati'-t-Türk bahsinde işlenecektir.

Eski Uygurlar'dan kalma şiirler, sözlü değil yazılı Türk Edebiyatının mahsulleridir. Pek çoğunun şairi de bilinmemektedir. Tarihleri kesin olmamakla beraber çoğu Dîvânü Lûgati'-t-Türk ile çağdaştır veya ondan sonra yazılmıştır. Yazılı edebiyatın ürünü olan bu şiirler Uygur Edebiyatı bölümünde ele alınacaktır.

Dîvânü Lûgati'-t-Türk'ten önce, sözlü Türk şiirinin varlığını bazı yabancı kaynaklardan öğreniyoruz. Fakat ne yazık ki bu şiirlerin Türkçesi elimizde yoktur.

Sözlü Türk şiirine ait en eski kayıt M.Ö. 119 yılına aittir. M.Ö. 119'da bir bozgun sonucu Ordos'un kuzeyindeki topraklarını kaybeden Hunların şu türküyü söyleyip ağladıkları kaydedilmiştir. (*)

"Yen-çi-şan dağımı kaybettik,
Kadınlarımızın güzelliğini elimizden aldılar.

Si-lan-şan yaylalarını kaybettik. Hayvanlarımızı
çoğaltacak vesâti elimizden aldılar"

Asimi bilmediğimiz bu dörtlük- tercüme edilmiş haliyle dahi millî nazım şekillerimizden koş-

mayı hatırlatmakta, Dîvânü Lûgati'-t-Türk'teki dörtlükler gibi Türk ruhunu ve bozkır yaşayışını aksettirmekte, daha o zaman Türklerde yurt sevgisinin ve millî vicdanın uyandığını göstermektedir. Belli bir târihî olayla ilgili olarak kaydedilmesine rağmen bu dörtlük Göç destanını da hatırlatmaktadır. Göç destanında Kutlu Dağ kaybedilince kıtlık ve kuraklık olmakta, burada bir dağın kaybı ve ardından hayvanların üreyememesi yâni bir nevi kıtlık söz konusu edilmektedir. M.Ö. 119 yılında Ordos'un kaybı ve oradaki Türklerin göç etmek zorunda kalması, Göç destanının ilk tabakalarından birini teşkil etmiş olabilir.

Dörtlüğün eski Türkçe'deki şekli şöyle tahmin edilebilir:

Yençi tagı yitürdimiz,
Katun körkin alturdımız,
Sılan yışığ kapturdımız
Adgır koçug alıp bardı.
(Aygırı koçu alıp gittiler).

Çin kaynaklarına geçen bir başka türkü M.S. 430 yılına aittir. Turgun Almas'm "Uygurlar" (Urumçi, 1989) adlı kitabında kaydedildiğine göre bu türkü, 430'da Avarlar'la savaşan Türk (Köktürk) hükümdarı Beğkulu hakkındadır ve şöyledir.

"Eyvah Beğkulu geliyor" dediğinde anne,
Durur şu an bebeğin ağlaması da.
Diyormuş genç kızlar, söylerken şarkı
Olsaydı sevgilim de Beğkulu gibi (**)

Sadece Çince'deki tercümesini bildiğimiz bu dörtlüğün aslının da mani veya koşma tarzında olduğu düşünülebilir. Şiir, kahramanlıkla sevgiyi birleştirmekte, Avarları yenen Köktürk kağanı yüceltilmekte ve genç kızların sevgilisi olarak sunulmaktadır.

Bizans kaynakları da Türklerle ait bazı rivayetler kaydederler. Bizans elçisi Priscus, Attilâ'nın verdiği bir şölen sırasında iki şâirin çadırı girdiğini ve Hun diliyle Attilâ'nın zafer ve kahramanlıklarına ait şiirler okuduğunu yazar. Metinleri elimizde bulunmayan bu şiirler, hamasî halk

(*) Türkünün tercümesi Atsız'm "Türk Edebiyatı Tarihi"nden (İstanbul, 1943) alınmıştır.

(**) Alimcan İneyet, "Çin Edebiyatında Türklerle İlgili Şiirler", Türk Kültürü, Sayı: 359 (Mart 1993), s. 175.

edebiyatının örnekleri olmalıdır. Attilâ'nın ölüm merasiminde okunan bir ağıt ise 6. asırda tarihçi Jordanes tarafından Got geleneğinden tesbit edilmiştir? Elimizde ancak tercümesi bulunan ve bir ağıt için gerekli unsurları taşıyan bu parça herhalde manzum olarak tertip edilmiştir. Ağlamalar ve fer-yatlar içinde ozanlar tarafından kopuzla çalınmış söylenen bu parça şöyledir:

"Hunların en büyük hükümdarı ve Muncuk'un oğlu, en cesur kavimlerin hükümdarı Attilâ, kendisinden önce hiç duyulmamış bir kuvvetle Skitya ve Germanya büyük ülkelerine sahip oldu. O, bu büyük ülkelerin birçok şehirlerini zaptetmek suretiyle, Roma'yı korkuttu; başka yerler daha, onun pençesine düşmesin korkusuyla, Roma onu ricalarla ve her sene verdiği vergi sayesinde teskin edebildi. Bütün bunları yaptıktan sonra, talihin hususi bir yardımıyla öldü; fakat düşmanların darbeleri altında, yahut kendi adamlarının hıyaneti ile değil, düğün neş'eleri içinde, kuvvetine hiç halel gelmeyen milleti arasında, en ufak bir acı bile duymadan öldü. Hiç kimsenin intikam talep edemeyeceği bu ölümü kim hikaye edebilecek!"

Türk destanının Alp Er Tonga bölümü, Firdevsî'nin Farsça eserinden çıkarılabilmektedir. Oğuz Kağan destanının en geniş şekli de yine Farsça olarak Reşideddin tarafından Câmîü't-Tevârih'te tesbit edilmiştir. Köktürkler'e ait Ergenekon destanı ile Uygurlara ait Göç destanı da Farsça kaynaklarda mevcuttur.

Şu destanı ile birlikte Türklere ait birçok efsanevî rivayetler Dîvânü Lûgati't-Türk'te Arapça olarak kaydedilmiştir. Alp Er Tonga'ya ait bazı rivayetler de Taberî târihinde yine Arapça olarak yer almaktadır. Arap diliyle yazılmış birçok târihlerde Türklerin efsâne ve destanlarına ait kısa bilgiler vardır. Meselâ Memlûk tarihçisi Ebû Bekir

bin Abdullah bin Ay Beg ed-Devâdârî, Türklerin yanlarından ayırmadıkları "Ulu Han Ata Bitigçi" ve "Oğuznâme" adlı kitaplardan bahseder. Adının doğru şeklinin "Ulu Han Ata Bitigçi" olması gereken kitapta Türklerin yaradılışları ve ataları hakkında bilgiler varmış. Devâdârî, Oğuznâme'den de Tepegöz'e ait bir varyantı özet olarak nakleder.

Daha sonraki asırlarda bizzat Türklerce tesbit edilip Türkçe olarak yazıya geçirilen sözlü edebiyat mahsulleri arasında ilk Türkçe şiirler ve Türk destanına ait parçalar vardır.

Dîvânü Lûgati't-Türk'te koşma tarzında yazılmış bulunan dörtlükler sözlü Türk şiirinin ilk örnekleridir. Bu şiirlerden bir kısmının Karahanlı devrinde meydana getirildiği konularından anlaşılmaktadır. Bir kısmının ise Türklerin İslâmlıktan önceki devrilerine ait olduğu tahmin edilmektedir. Alp Er Tonga'ya ait saguyu Türk şiirinin en eski örneği saymaktayız. Kâşgarlı Mahmud'daki dörtlükler, hem en eski Türk şiirinin yapısı hem de eski Türk yaşayışının şiire aksedişi hakkında bize fikir vermektedir.

Çin kaynaklarında Çince olarak geçen yu-karındaki türkülerle, Jordanes tarafından Got geleneğinden tesbit edilen ağıt, İslamiyet'ten önceki sözlü Türk şiiri hakkında bize bazı fikirler vermektedir. Hiç olmazsa türkülerin ve ağıtın muhtevası hakkında bazı bilgiler edinmekteyiz ve bu bilgiler sonraki sözlü Türk şiirine pek de yabancı değildir. Ancak şiirlerin şekli, dış yapısı hakkında hiçbir bilgi edinemiyoruz. Dîvânü Lûgati't-Türk'teki ilk sözlü şiir örneklerimize bakarak Çince'deki türkülerin de koşma tarzında dörtlükler olduğunu tahmin etmek mümkündür. Yabancı kaynaklarda yabancı dille tesbit edilen Hun- Köktürk ve Uygurlara ait bu şiir parçalarının bütün Türk dünyasının ortak eserleri olduğu muhakkaktır.

